

COOPERATIVA “SĂVÂRȘINEANA”

(încercare monografică pe baza
mărturiilor orale și a documentelor)

*Mircea Păcurariu
Septimiu Păcurariu*

I. Preliminarii geografice

Șoseaua națională care leagă Aradul de București intră la kilometrul 86 în frumoasa comună Săvârșin. Începuturile așezării debutează cu satul Vinești, odinioară parte distinctă a comunei, astăzi în plină asimilare. Ținând direcția spre București, călătorul constată că așezarea este de-a dreapta și de-a stânga șoselei. De-a dreapta există un singur rând de case, în timp ce de-a stânga, casele sunt așezate înspre deal. În sătucul Vinești, două viroage urcă până în deal, în timp ce a treia avansează mai adânc până la deschiderea altei așezări omenești, satul Pârnești. Valea Vineștiului este traversată de un pod din beton și fier, prima lui variantă fiind construită în anii primului război mondial, de către prizonierii italieni, dintre care, cel puțin doi, Brentonicu și Vucovici au rămas prin căsătorie aici. Parcurgând șoseaua în aceeași direcție, viroagele spre deal sunt iarăși două, în timp ce a treia urcă până la Troaș. În aceeași direcție, în partea stângă, se află un vechi castel care-și are istoria sa și tot aici se află și Primăria sau “Casa orașului” cum o numeau oamenii din vechime. La capătul gardului din fier al parcului, drumul o

cotește spre gară, cu așezări atât la stânga drumului asfaltat cât și de-a dreapta. Această parte a comunei s-a numit Satul Nou. Drumul a fost betonat de societatea suedeză de drumuri la cumpărarea castelului de către Casa Regală Română. Gara C.F.R. s-a construit în deceniul opt al veacului trecut de către Austro-Ungaria și a devenit principal nod feroviar pentru că aici, locomotivele cu aburi își făceau alimentarea.

Dealurile Săvârșinului, aflate în stânga direcției de mers, abia dacă depășesc 250 m, culmile mai înalte aflându-se la Pârnești, Temeșești și Troaș. Locuitorii comunei au fost, în marea majoritate, truditori ai pământului dar totuși în rândurile acestora s-au format intelectuali de valoare în toate domeniile de activitate.

Dealurile comunei sunt acoperite de păduri, iar exploatarea acestora a început cu mai bine de 200 de ani în urmă. Casele au fost construite la început din lemn, apoi din cărămidă nearsă și-n cele din urmă, din cărămidă arsă, acoperite cu țiglă, cu porți ornate din lemn, apoi din diverse materiale.

Comuna se termină cu un drum de case, care leagă satele aparținătoare Temeșești și Troaș. Drumul este lung de circa 3 km și are ramificații atât în partea stângă cât și în partea dreaptă a direcției de mers spre Temeșești. Cele mai dese sunt cele din partea stângă, prima fiind Viroaga parcului Banesa. Pârâul ce izvorește de sub înălțimea Dricei, este puțin adânc toamna și vara, iarna îngheață, dacă are ce, iar când vin apele de la munte, mai ales primăvara debitul și adâncimea sa cresc până la 30-40 cm. Traversează apoi incinta Domeniului Regal, vărsându-se în Valea Troașului care la rândul ei, ajunge la Mureș.

Pe Băneș locuiesc cei mai săraci oameni din Săvârșin având case din lemn și chirpici înfipite în coastele dealurilor

printre care curge pârâul. Lungimea aceste uliți este de un kilometru și se sfârșește între stânci și un mic podeu (podiș).

Urmând cursul drumului spre Temeșești, cele mai numeroase case sunt pe partea stângă, iar locul caselor vechi a fost luat, în ultima jumătate a veacului nostru de case mari țărănești, cu multe încăperi și cu diverse acareturi gospodărești. În ultimii 20-30 de ani au apărut robinetele cu apă în case și gospodării, au apărut radiourile, televizoarele și în cele din urmă telefonia directă cu 6 numere.

Cele două sate aparținătoare, din această direcție, sunt Temeșeștii și Troășii, sate mici cu număr redus de locuitori, cu pământ arabil puțin, dar având școli și biserici. De remarcat că în prima parte dinspre dreapta se găsește grădina parcului, iar prima despărțire spre dreapta încheie de fapt parcul înconjurat de altfel printr-un vechi dar foarte rezistent gard de piatră. Se mai poate specifica că există case și sub coasta dealului, numită Cruntava - numele vine de la cuvântul crunt, adică însângerat de sângele răsculaților lui Horea și Iancu. Pe această latură a văii, casele sunt din ce în ce mai rare, se pierd cu cât drumul se apropie de Temeșești. Oamenii circulau atât pe "Vale" cât și prin locul pe unde odinioară a existat o linie ferată îngustă de tip "decauville" cam cu grabă desființată, când au apărut camioanele. Oamenii de rând îi spun acestui drum "dă către vale".

Preliminarii istorice

Comuna Săvârșin, așezată pe un drum național, a fost menționată și într-o vestită hartă descoperită de germanul Pointinger și care este cunoscută sub numele de tabela pointingeriană. Aceasta menționează drumurile din Dacia, însă nu menționează și numele de Săvârșin pentru că pe atunci

numele localităților erau dace sau de o variantă latină vulgară.

O amplă prezentare a Săvârșinului, o găsim în cronică maghiarului Marki. Acesta vorbește în special despre domeniul Săvârșinului, despre fișpanii proveniți din familii de pe Valea Mureșului, precum și despre revolte țărănești de-a lungul vremii.

În ce privește domeniul din Săvârșin, acesta a aparținut familiei Nádajdi, care l-a dat drept zestre fiicei lor celei mari căsătorită cu honvedul Karol de Hunyady. La început castelul a fost din lemn, dar în urma distrugerii prin ardere de către răsculații lui Horea a fost reclădit într-o formă mai simplă ca cel de azi. Și acesta a fost distrus tot prin foc iar actuala formă datează de la începutul secolului al XIX-lea. Parcul castelului, în suprafață de 18 ha, a fost plantat cu copaci de lungă trăire, mulți dintre ei rezistând și astăzi. Și răscoala de la 1848 a avut urmări pe fațada castelului, proiectilul unei bombe se află încă în zidul dinspre șoseaua națională. În parc s-a amenajat un lac artificial care însă primește și elimină apa în Valea Troașului. La începutul lui 1800 în apropierea castelului s-a construit o biserică catolică, iar la sfârșitul veacului biserica ortodoxă română.

Alte mențiuni despre Săvârșin găsim în:

- a) "Însemnare a călătoriei mele" de D. Golescu care, în drum spre Viena a poposit în comună. Mai sunt menționate câteva sate de pe Valea Mureșului ca: Toc, Cuiăș, Vărădia, Bârzava.
- b) Cartea lui Ion Codru Drăgușan purtând titlul de "Pelegrinul tranșilvan". Și acesta menționează Săvârșinul ca o așezare frumoasă cu ieșire la matca Mureșului. Ba, mai mult asistă la încărcarea unor plute cu lemne ce plecau spre orașele Lipova, Arad, Nădlac.
- c) cartea: "Fața neagră" a lui J. Mor cuprinde o arie mai largă de interes. Eroul este așa-zis haiduc, dar de fapt din

viță nobilă care prădează, adună comori care ar fi fost aruncate într-un lac aflat undeva în apropierea satului Căprioara, dar neidentificat și în consecință neexplorat. Cărți de istorie, aparținând unor mari personalități din domeniu, vorbesc despre Săvârșin. Acestea sunt: David Prodan - "Răscoala lui Horea", Ștefan Pascu - "Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan" dar și capitolele aparținând aceluiași vestit istoric, din cartea intitulată "Din istoria Transilvaniei". Mai există o carte aparținând distinsului profesor din Iași, Husar a cărui obârșie se trage și din Săvârșin, care vorbind despre cetăți, castele și domenii menționează și pe cel din Săvârșin.

Nu am pretenția de a fi spus totul despre istoria acestor locuri.

Preliminarii economice

Principala ocupație a locuitorilor comunei a fost agricultura. Pământul arabil, aflat în perimetrul comunei aparținea domeniului Hunyady care nu-l lucra însă în regie proprie ci-l dădea țăranilor pentru lucrarea "pe parte" sau prin plată. Ceea ce se obținea, adică recolta, era împărțită proporțional cu învoiala făcută, domeniul, însă, luându-și parte și pentru folosirea drumurilor și a podurilor pe care le considera proprietatea sa. Holdele erau păzite de către un angajat numit "jitar" care-și primea și el plata în natură. Pentru a supraveghea respectarea învoielilor, domeniul a adus câțiva nemți pe care i-a investit cu puteri depline, unul în domeniul agriculturii, numit Richter, iar altul în domeniul forestier, numit "woodrly".

Din relatările unor bătrâni ai satului, acum dispăruți, reieșea că au fost numeroase conflicte pe teme agricole și forestiere între țărani și cei de la domeniu, aceștia fiind, în

cele din urmă, apărați și de jandarmii cu pene de cocoș la chipiu. Pământul a trecut în proprietatea sătenilor după moartea contelui Karol de Hunyady. Societatea "Corvinul", prin avocatul Iancu din Arad, a fost împuternicită cu aceste tranzacții. Plata s-a făcut și în rate, sumele încasate trimitându-se la Budapesta fiului contelui Hunyady, care trăia aici. În 1940, țărani au hotărât să plătească totul, fiindu-le frică de o extindere a Dictatului de la Viena și asupra teritoriilor arădene.

Pădurile, în majoritate au aparținut tot domeniului. Acesta le-a dat spre exploatare unor firme străine precum Mayerovitz și Stern, care au început construcția unei linii ferate înguste și au adus locomotive de capacitate mică care duceau lemnele dinspre Troaș și Pârnești la depozitele finale din gară. De asemenea, s-a construit o linie ferată peste podul Mureșului, trecând prin Valea Mare, Căpâlnaș spre Recea și Groși. O parte din lemn era prelucrat la Fabrica de cherestea din Săvârșin, situată întâi în apropierea barierei C.F.R. înspre Valea Mare și mutată apoi în apropierea Gării C.F.R. Fabrica a rezistat până în 1949, apoi a fost desființată și reînființată în 1980.

Comerțul

Cu exactitate nu se știe când și a cui a fost prima prăvălie din Săvârșin. O veche fotografie arată o firmă cu numele Marmostein, aceasta înaintea primului război mondial. Se pare că și cârciuma aflată în locul unde astăzi este magazinul alimentar, a existat tot înainte de primul război mondial și era a domeniului care o închiria pe o perioadă de trei ani.

În anul premergător înființării Cooperativei

“Săvârșineana”, deci în 1932, în Săvârșin existau un număr de prăvălii după cum urmează: venind dinspre gară, pe locul unde este astăzi Poliția exista o prăvălie de coloniale ale surorilor Mayer. Imediat după Primărie se afla o prăvălie de pâine ce aparținea lui János Cuvin; urma, pe aceeași stradă, imediat, o prăvălie de textile și încălțăminte aparținând lui Béléa Mayer, urma apoi o prăvălie de vinuri en - gross aparținând lui Francisc Ialgotzy și Pista Molnar. Acesta din urmă avea și o ghețarie sub Dealul Cetățuiei; urma apoi o măcelărie aparținând lui Ialgotzy I., apoi două ateliere, unul de frizerie altul de croitorie, urmate imediat de prăvălia de coloniale a lui A. Steiner, apoi o prăvălie cu accesorii de cizmărie a lui Nicolae Matinca, puțin mai la Vale o brutărie a lui Iuliu Zabóra iar pe această parte o mică prăvălie de textile a lui Iosef Klotzeck, apoi un atelier de mecanică a lui Gheorghe Sedan; după trecerea de biserică se continua cu lăptăria lui Gheorghe Călin, iar ultima prăvălie de pe partea stângă era a lui Häck Müller care făcea și birtășie și căraușie. Luând-o în sens invers, pe partea dreaptă, pe podul Vineștiului, se afla prăvălia și birtul lui Cosma Aurel, în continuare o altă prăvălie cu accesorii de cizmărie ale lui R. Brentonicu. În apropierea sinagogii evreiești, un atelier de curelărie, apoi o prăvălioară de coloniale ale lui Nagy Augustin urmată de un birt și monopolul sării deținut de Cozma Roman. În colț, spre biserica catolică, se afla cel mai mare magazin din Săvârșin, en - gross și en - detail, aparținând lui Kálmán Ialgotzy. Urma, imediat spre dreapta, o altă prăvălie ce desfăcea material din fier, aparținând lui Klein. Pe drumul ce duce către vale, mai exista o prăvălie a lui Eugen Kafka și a lui L. Kalosek.

Numai citind numele proprietarilor, îți poți da seama că întregul comerț era în mâna străinilor, cu excepția lui Aurel

și Roman Cosma și probabil a prăvăliei de piele și articole de cizmărie a lui Matinca. Relațiile dintre populație și comercianți erau aproximativ bune, unii dintre aceștia dând de băut și pe datorie, mai ales muncitorilor forestieri și celor ce lucrau la fabrica de cherestea.

Ulterior, a mai apărut în Săvârșin un magazin de textile deschis de către Gheorghe Puia în casa lui Gheorghe Bărbuț. Se pare că acesta era cel mai căutat și participa la târgurile trimestriale ce se țineau la Săvârșin, Făget și Bârzava. În 1938 Gheoghe Puia s-a mutat la Lipova apoi la Arad, deschizând tot un magazin de textile.

Anul 1932, începutul demersurilor pentru cooperativă.

Cele de mai jos au fost relatate de către Ion Cojan, originar din Monoroștia, de lângă Bârzava, și care la acea dată era funcționar (impiegat) la Primăria Săvârșin, aflată atunci sub notariatul lui Ionel Popa. Autorul relatării a trăit între 29.03.1907 și 8.11.1984, când a decedat în Timișoara, unde trăia ca pensionar după ce muncise aproape patru decenii la Fabrica de țigarete Timișoara. Iată relatarea sa:

“Anul 1932 a adus, în urma topirii zăpezilor o mare inundație a întregii văi a Mureșului. Nici Săvârșinul nu a fost scutit de această mare inundație, întreaga recoltă a ogoarelor săvârșinene fiind devastată de furia apelor. Cei mai afectați au fost țăranii care prin sudoarea frunții își scoteau de pe micile lor parcele de pământ pâinea și mălaiul pentru ei și pentru animalele din ogrăzile lor. Profitând de lipsa alimentelor și, în consecință, a banilor, comercianții din Săvârșin se reunesc la Primăria comunei unde hotărâsc să scumpească mărfurile lor după bunul plac. Autoritățile comunale n-au făcut nimic pentru a le tempera zelul scumpirilor, aceasta

pentru că notarul era de curând venit în comună, preoții și învățătorii nu agreau un alt comerț, ba, chiar pe unii îi sprijineau. Ion Cojan îl informează pe învățătorul preot Iosif - Ioan Păcurariu, iar acesta hotărăște împreună cu el să discute cu țăranii comunei și să încerce formarea unei cooperative”.

Preoteasa Emilia Păcurariu a relatat mai târziu că soțul ei, Iosif - Ioan Păcurariu, a făcut două călătorii la București unde a discutat cu Ion Mihalache, liderul Partidului Național Țărănesc, acesta fiind adeptul total al unor forme cooperatiste țărănești care să protejeze această latură socială de jaful comercianților și negustorilor străini.

Relatează în continuare Ion Cojan: “S-a trecut la discuții cu țăranii fruntași ai comunei, Ion și Zian Mladin, cu familiile Vărădeanu, Lupuțiu, Tripa etc. În primăvara anului 1933, într-o duminică, la ieșirea din biserică s-au adunat grupuri de țărani vis - a - vis de Primărie și s-a început înscrierea și cotizarea în bani pentru înființarea cooperativei. Nu-și amintește câți s-au înscris atunci, ce sumă s-a adunat, dar acțiunea a continuat și în duminicile următoare când se pare că a avut loc și o ședință de constituire, care a hotărât deschiderea urgentă a unei prăvălii de coloniale într-un local închiriat, aflat exact în colțul clădirii ce aparținea domeniului”.

S-au cumpărat câteva mobilieri tip prăvălie iar aceasta a fost deschisă într-o bună zi, primul ei vânzător fiind Trandafir David din Vinești și fiul lui Leontin David ce va fi primul săvârșinean căzut la trecerea Nistrului în iunie 1941.

La acea dată, legislația în vigoare cerea reînnoirea după 2 ani a licențelor de comerț. La vremea sorocită, cârciuma lui Konrad Hart nu mai primește licență, ea fiind primită de către Cooperativa “Săvârșineana” care îl instalează ca vânzător - gestionar pe I. Keipp, care va desfășura o bogată

și eficientă activitate. Cu această ocazie se investește în cumpărarea unei mașini de îmbuteliat bere, mașină manuală, instalată în curtea imobilului unde astăzi se află hotelul din Săvârșin. Aici se deschide un mic restaurant sub conducerea lui Peter Gartler, care și el a început să dea rezultate. După plecarea lui I.Keipp la Arad, a fost transferat Peter Gartler la prima unitate de băuturi, iar cealaltă a rămas doar cu sala de spectacole, cu biliardul și cu îmbutelierea berii.

După doi - trei ani de activitate, cooperativa s-a dezvoltat, numărul membrilor devenind mai mare și subscripțiile de acționar mai consistente.

Iată relatarea lui Traian Vărădean, economist, 77 ani, din Săvârșin: "Mi-am început cariera ca practicant în birourile cooperativei alături de Vasile Pruneanu, originar din Căprioara. Înaintea acestuia, contabil fusese Viorel Oneșan, tot din Căprioara, căzut și el pe frontul de răsărit. S-a hotărât cumpărarea întregului local, în care erau așezate prăvălia, restaurantul și cârciuma precum și birourile. Consiliul hotărăște ca să se ia un împrumut bancar, împrumutul fiind girat de către familiile Vărădean și Mladin, prin ipotecare. S-a construit și o pivniță subterană, și a început aducerea de băuturi vărsate și îmbuteliate. Primul pivnicier a fost Ion Mladin, așa cum primul om care a manevrat mașina de îmbuteliat bere a fost Nicodin Vidu".

Din spusele preotesei Emilia Păcurariu și a altor locuitori ai comunei, a reieșit că ceilalți comercianți au încercat să scape de cooperativă, ba chiar au încercat următoarea stratagemă: au oferit preotului - învățător Iosif - Ioan Păcurariu o casă în Săvârșin cu expresă condiție să nu înființeze cooperativa. Propunerea s-a făcut printr-un comerciant de mână a doua, dar care era abil în tratative. Refuzul net al celui mai sus pomenit avea să se răsfrângă,

poate, și asupra alegerii sale ca preot al parohiei din Săvârșin.

Treptat, în aripa dinspre Șoseaua Națională s-au constituit și șase camere de hotel, acesta purtând numele de Hotel "Central".

Activitatea Cooperativei "Săvârșineana" s-a extins în anii următori prin angajarea de la C.A.P.S. a unor parchete pentru fasonarea lemnului. Acestea au fost în localitatea Pârnești și în Groșii de Pădure. Deși au reieșit unele beneficii, s-au produs și multe nemulțumiri, cea de la Pârnești fiind generată de atitudinea fostului deputat țărănist Ion Draja din Radna, de altfel rudenie cu preoteasa Emilia.

Exploatarea de la Groșii de Pădure a generat nemulțumirea unor firme străine ce exploataseră anterior și care au ațâțat niște declasați din partea locului care au reclamat Episcopiei Arad. Ancheta desfășurată a dovedit cu prisosință că era vorba de interese și mulți bani.

Activitatea cooperativei a continuat și continuă și astăzi. Credem de cuviință că e bine să amintim aici numele câtorva dintre cei care au condus, în funcția de președinte, această cooperativă:

1. Preot - învățător Iosif - Ion Păcurariu (1933 - 1939)
2. Ion David (1939 - 1942)
3. Vespazian Petruți (1942 - 1946)
4. Ion Mladin (1946 - 1948)
5. Ananie Herbei (1948 - 1950)

După 1950, cooperativa a fost integrată în sistemul cooperativelor de consum, condusă de Uniunea raională și regională.

Concluzii

Înființarea Cooperativei "Săvârșineana" în 1933 a

constituit un act de mare curaj, de mare actualitate și de mare interes.

Țăranii au aderat cu căldură, în proporție de 90% dintre locuitorii Săvârșinului și ai satelor aparținătoare.

Cooperativa a reușit să estompeze zelul comercianților străini, care au văzut în acest sistem o piedică reală în calea înavușirii.

Prezenta lucrare se vrea un modest omagiu adus vechilor locuitori ai comunei, precum și tuturor aceluia care, prin muncă și dăruire, au reușit să realizeze ceva pentru ei și pentru toți ai lor.

Bibliografie consultată

- 1 David Prodan - "Răscoala lui Horea",
  - 2 Ștefan Pascu - "Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan",
  - 3 Liviu Rebreanu - "Crăișorul Horea"
  - 4 I. - Codru - Drăgușanu - "Însemnarea călătoriei mele"
- Mărturii peste vreme:

- 1 Informator: Ion Cojan - impiegat la Primăria Săvârșin (1907 - 1987)
- 2 Informator Traian Vărădean - economist, pensionar, Săvârșin
- 3 Informator Vespazian Sasu - pensionar, Săvârșin
- 4 Informator Preoteasa Emilia Păcurariu (1914 - 1992)